

☛ ”Te ette nyt vain näe metsää puulta.”
Ilmastonmuutos, vastuu ja
muunlajisuus suomalaisissa
lastenkirjoissa

—

Katja Seutu

I
— Ilmastonmuutos on aiheena läsnä esimerkiksi suomalaisessa runoudessa (ks. esim. Seutu 2019) ja lasten- ja nuortenkirjallisuudessa, jossa huoli luonnosta on ilmennyt tavalla tai toisella 1800-luvulta lähtien (Laakso et al. 2011, 9–10; ks. myös Seutu 2020). Suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus on Zacharias Topeliuksen ajoista lähtien nostanut esiin inhimillisen ja ei-inhimillisen rajoja ja käsitellyt ekologisia kysymyksiä. Romanttiset virtaukset ja yhdysvaltalainen transsendentalismi loivat 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa modernin lasten- ja nuortenkirjallisuuden juuret. 1960-luvun ympäristöherätyksen myötä mukaan tuli luonnonsuojeluteema ja ympäristöhuoli. Viime vuosikymmeninä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa on reagoitu jälleen uusiin ympäristökysymyksiin, kuten ilmastonmuutokseen. (Laakso et al. 2011, 9–10.)

Tarkastelen artikkelissani 2000-luvulla julkaistuja lapsille suunnattuja ilmasto- ja ympäristötietoisia kuvakirjoja ja proosateoksia.¹ Tutkin kahta aineistossani aktivoituvaa teemaa: teosten lapsihenkilöitä ilmastovastuunkantajina sekä ihmisten ja muunlajisten eläinten suhteen esittämistä.² Artikkelini lähtökohta on poikkitieteellinen ja ilmenee siten, että yhdistän kirjallisuustieteellistä näkökulmaa ympäristökasvatuksen ja muunlajisuustutkimuksen kanssa selvittääkseni, millaisia seikkoja lastenkirjoissa nousee esiin.

Poikkitieteellinen näkökulma tarjoaa välineitä työstää tutkimuskysymystäni: Millaista ekologista lukutaitoa (*ecological literacy*) aineistoni teokset herättelevät ja harjaannuttavat? Tavoitteeni on tarkastella, miten ympäristökasvatuksen, kirjallisuudentutkimuksen ja muunlajisuuden paradigmat kytkeytyvät yhteen teoksissa ja edistävät ekologista lukutaitoa. David Orr viittaa käsitteellä kykyyn lukea maisemaa ja luontoa – ymmärtää, mikä vaikutus valinnoillamme ja ympäristön tilalla on yhteiskuntaan ja laajemmin maailmaan. Hänen mukaansa kaikki tekstit välittävät malleja ihmisen ja ympäristön suhteesta. Kirjallisuus voi muuttaa luontoon liittyviä arvoja ja asenteita. (Orr 1992, 85–95; Laakso et al. 2011, 17.) Karoliina Lummaan (2011, 184) mukaan ekologinen lukutaito ”tarkoittaa valmiutta erilaisten luontoa koskevien käsitysten ja esitysten tulkintaan”. Ekologisella lukutaidolla on hänen mukaansa yhteys ympäristökasvatukseen: tarinoilla on suuri merkitys luontokäsitysten muotoutumisessa. Lummaan mukaan lapsille ja nuorille tulisi tarjota ”välineitä erilaisten luontokuvausten ja -esitysten kriittiseen tarkasteluun” (mt.).

Kasvatustieteilijä Veli-Matti Värriin mukaan kasvatustieteen olisi uudistuttava, jotta planeettamme pysyisi elinkelpoisena ja jotta tulevien sukupolvien elämä olisi mahdollista. Tähän liittyy olennaisesti ihmisen ja ei-inhimillisen suhteen uudelleen ajatteleminen. (Värri 2018, 12.) Artikkelissani suhteutan Värriin ajatusta siihen, miten aineistoni herättelee lukijoita ilmastonmuutokseen ja sen seurauksiin sekä inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteisiin liittyviin seikkoihin.

Tarkastelen ensin aineistoni nuoria henkilöitä suhteessa ilmastonmuutoksen herättämiin vastuukysymyksiin. Olen kiinnostunut henkilöiden

tunteiden esittämisestä, heidän tekemistään ilmastotoista ja suhteestaan auktoriteetteihin, kuten vanhempiin ja opettajiin. Aineistonani toimii Mikko Pelttarin ja Jenna Kunnaksen alakouluikäisille suunnattu seikkailukirja *Näkymätön myrsky* (2019) sekä Martti Linnan *Isän luokse* (2017) ja Timo Parvelan *Ella ja kaverit hiilijalanjäljillä* (2019), jotka ovat lastenromaaneja. Seuraavaksi tarkastelen sitä, miten ihmisen ja muunlajisen eläimen suhdetta esitetään Linda Bondestamin ja Johanna Lumpeen pienille lapsille suunnatuissa kuvakirjoissa *Elämäni pohjalla* (2020) ja *Viidakon väki ja suuri muutto* (2019) sekä Kirsti Ellilän lastenromaanissa *Majavakevät* (2012). Teoksissa nousee esiin erilaisia vastuuseen ja muunlajisuuteen liittyviä sisältöjä ja niiden kerronnallisia ja kuvallisia käsittelytapoja.

Lapset ilmastovastuunkantajina

Tarkastelemissani teoksissa nousee esiin kysymys vastuusta: keille kuuluu vastuu ilmastonmuutoksesta ja miten lapset voivat kantaa vastuuta. Tiedämme reaali maailman tapahtumista, erityisesti Greta Thunbergin ilmastotokejen synnyttämästä globaalista lasten ja nuorten ympäristöliikkeestä, että lapset ja nuoret ovat vihaisia, koska he kokevat joutuvansa kantamaan vastuuta aikuisten tekemistä ilmastopäätöksistä.

Mikko Pelttarin ja Jenna Kunnaksen teoksessa *Näkymätön myrsky* kysymys vastuusta on läsnä tarinatason lisäksi tietotekstissä ”Lopuksi: myrsky, joka ei mene ohi”. Teoksessa fakta ja fiktio limittyvät, mikä on lastenkirjallisuudessa tavallista (Happonen 2020, 206, 216; ks. myös Heikkilä-Halttunen 2010, 11). Fiktiivinen tarina kertoo lapsista, Jujusta ja Aatoksesta, jotka elävät Tomun aikakautta. Tomu symboloi kulutusta, yksilökeskeisyyttä ja taloudellista kehitysuskoa painottavia arvoja, jotka ovat ajamassa tarinamaailman kohti ekokatastrofia. Tietotekstiosiossa Tomu selitetään hiilidioksidiksi, ja tarinan tapahtumat rinnastetaan todellisuudessa tapahtuvaan ilmastokriisiin ja sen monimutkaisuuteen yhtälöihin. Lukijoille kerrotaan esimerkiksi, että ”ilmastoa ei ole muutettu tahallaan tai pahat mielessä” (Pelttari 2019, 42) ja että öljyn ja hiilen avulla on saavutettu myös tarpeellisia asioita. Tekstissä todetaan, että jollei muutoksia saada aikaan nopeasti, tulevat sukupolvet joutuvat tekemään vaikeita päätöksiä. Tietotekstin mukaan aikuisten tehtävä on päättää, ”minkälainen on lasten ja heidän lapsiensa maailma” (mt., 45).

Tietotekstiosuudessa suhtaudutaan myötätuntoisesti lapsiin tulevien sukupolvien edustajina ja asetetaan aikuiset vastuunkantajiksi. Samanaikaisesti korostetaan yhdessä tekemisen eetosta. Ekologisen lukutaidon näkökulmasta teos tarjoaa mallin aikuisten tukemasta, lasten turvallisesta toimijuudesta.³ Juju ja Aatos ymmärtävät ympäristökriisin mahdollisuuden, tarttuvat toimeen ja saavat apua aikuisilta ennen kuin ilmastovastuun taakka kasvaa liian suureksi. Keskeistä ekologisen lukutaidon kannalta on myös sillä teoksessa korostetulla

seikalla, että tehdyillä valinnoilla ja vallitsevilla arvoilla on suuri merkitys elinympäristön suojelemisessa.

Teoksessa kuvataan myös tunteita, jotka ovat keskeinen vastuunkantoon liittyvä seikka ilmastotekojen ja niihin saatavan tuen ohella. Juju ja Aatos tuntevat huolta ja surua ilmastokriisin synnyttämien vaikutusten vuoksi, sillä heille rakas Sumulampi on uhattuna. Blanche Verlie on kiinnittänyt huomiota nuorten ilmastotunteisiin, kuten huoli, suru, syyllisyys ja turhautuneisuus. Hänen mukaansa olemme tilanteessa, jossa on opittava elämään ilmastomuutoksen herättämien tunteiden kanssa. Verlien nuorilta keräämistä havainnoista ilmenee, että ilmastouhat luovat epävarmuutta, joka tekee tulevaan suuntautuvan kuvittelun, suunnittelemisen ja hallinnan tunteen mahdottomaksi. (Verlie 2019, 752–754.)

Verlie argumentoi, että ilmastomuutos aiheuttaa kollektiivisen subjektiivisen tilan, jossa se, mitä olemme ja mitä teemme, kytkeytyy ilmastoon. Ilmastomuutoksen keskellä eläminen kehii ihmisistä esiin suhteessa elämisen. Siinä on kyse affektiivisesta kanssaelämisestä (*living-with*) tietoisena menetyksistä mutta myös siitä, että toimeen on tartuttava yhdessä. (Verlie 2019, 758–760; ks. myös Pihkala 2019, luku 4.5.) *Näkymättömän myrskyn* loppupuolella lapset ja aikuiset toimivat yhdessä Sumulammen pelastamiseksi. Myös Timo Parvelan teoksessa *Ella ja kaverit hiilijalanjäljillä* korostuu yhdessä tekeminen. Koulu- luokka ryhtyy opettajansa kanssa ilmastotekoihin, kuten keräämään roskia ja istuttamaan metsää. Ekologista lukutaitoa teos herättelee osoittamalla, miten monenlaisin arkisin toimin ympäristöä voidaan suojella. Yhdessä tekemistä kuvataan humoristisesti, mikä keventää huolta herättävien asioiden käsittelyä. Ensimmäinen tehtävä on yrittää estää ainoan puun kaataminen:

Opettaja osoitti ulos.

– Ne aikovat kaataa tuon metsän.

Me katsoimme opettajan osoittamaan suuntaan, mutta emme nähneet mitään metsää. Koulun pihalla oli yksi ainoa puu. [--]

– Minkä metsän? minä kysyin.

– Te ette nyt vain näe metsää puulta, opettaja nyökkäsi. – Ne aikovat kaataa tuon vanhan kuusen koulun pihalta.

Me vähän hämmästyimme, sillä yksi puu ei ollut meidän mielestämme metsä. Ei edes kuusi.

– Tuo kuusi on viimeinen, joka on jäljellä suuresta ikimetsästä. Se on koko tämän kaupungin vanhin puu ja kantaa oksillaan muistoja ajasta, jolloin täällä ei ollut autoja eikä ihmisiä. [--]

Nyt me ymmärsimme. (Parvela 2019, 7–9.)

Monien vaiheiden jälkeen lapset yhdistävät voimansa. Verlien yhdessä elämisen ja tekemisen eetos avautuu humoristiseksi metatason kuvaukseksi, jossa on mukana Parvelan teoksille ominaisesti ripaus ironiaa. Opettajan lomaillessa

hänen luokkansa rakentaa tämän pihaan tukikohdan. Siellä kaikki odottavat opettajaa palaavaksi valmiina tarttumaan uusiin haasteisiin:

Meistä opettaja näytti onnelliselta. Hän ei ainakaan sillä hetkellä vaikuttanut olevan enää niin huolissaan maapallosta. Se johtui varmaan siitä, että me olimme tehneet yhdessä kaikenlaista. Istuttaneet metsän. Keränneet roskia. Kierrättäneet tavaroita. Ja oli varmasti vielä paljon paljon muitakin asioita, joilla voisimme auttaa kotiplaneettaamme. Yhdessä. (Parvela 2019, 98.)

Ellan opettaja näyttäytyy Parvelan teoksessa tavallisuudesta poikkeavana pedagogina, joka nimittääkin itseään ”kasvatustaiteiden maisteriksi” (mt., 71).⁴ Hän reagoi usein oppilaitaan emotionaalisemmin asioihin, sählää siinä missä oppilaansa ja on osa luokan muodostamaa yhteisöä. Humoristisen Parvelan kirjasta tekee metatasolla sekin, miten opettaja pyrkii keskustelemaan luokkayhteisössä ilmastonmuutoksesta, sen herättämistä tunteista sekä ilmastokriisiä ehkäisevistä toimintatavoista. Tästä yhtenä esimerkkinä toimii edellä siteeraamani ote puunkaatoepisodista. Teos myös osoittaa huumorin keinoin todeksi ilmastotunteiden tutkija Panu Pihkalan (2019, luku 2) havainnon, jonka mukaan opettajat ovat ilmastotunteiden kuormittamia. Kertojana toimiva Ella kuvaa heti teoksen alussa opettajansa olevan huolestunut: ”Hän on nimittäin pikkuisen huolissaan maapallosta” (Parvela 2019, 5).

Vastuu ja siihen liittyvä ilmastotekojen tekeminen, lasten tunteiden esittäminen ja kysymys aikuisten lapselle antamasta tuesta ilmenevät myös Martti Linnan teoksessa *Isän luokse*, joka on suunnattu jo lukemaan oppineille alakouluikäisille. Teoksen päähenkilö on yhdeksänvuotias Katri, jolla on kolme suurta huolta: hänen isänsä on jättänyt perheen ja muuttanut Brasiliaan, pikkuvälillä on keuhkosairaus ja maapallo on tuhoutumassa. Teoksessa syvennyttään Katrin tuntemuksiin, hänen yksin tekemiinsä ilmastotekoihin sekä opettajien ja vanhempien ymmärtämättömyyteen.

Katri uhraa kaiken energiansa ilmastotempauksiin. Hän esimerkiksi opettaa talon asukkaille kierrätystä puoliväkisin ja tunkee autojen pakoputkiin perunoita. Hänen toisella puolella maapalloa asuva isänsä lähettää lapselleen ilmastonmuutoksesta kertovan Al Goren elokuvan *Epämiellyttävä totuus*, joka muuttaa Katrin elämän. Isä ei ole kuitenkaan läsnä jakamassa rankan elokuvan vaikutuksia. Äidiltäkään Katri ei saa juuri tukea. Katri kärsii ilmastoahdistuksesta. Katsottuaan elokuvan hän alkaa nähdä pingviinejä kaikkialla, niin unissa kuin valveilla. Kun eskarilaiset ylittävät suojatietä, he muuttuvatkin Katrin silmissä pingviineiksi:

Ensimmäinen eskareista uskalsi lähteä, ja äkkiä niistä kaikista tuli pingviinejä. [--] Aurinko paistoi niiden takaa, ja ilma niiden ympärillä höyrysi kun jäätikkö suli niiden alla. Suojatien paikalla oli vettä ja avointa merta. Pingviinien takana oli jäätikköä, mutta se suli koko ajan pois. Ensimmäisen

niistä oli sukellettava mereen.

Kuului loiskis loiskis. [--] Vettä oli kaikkialla meidän auton ympärillä, pingviinejä hyppi siihen koko ajan lisää. [--]

”Äiti.”

”No?”

”Sammuta auto.”

”Mitä?”

”Sammuta auto”, minä huusin. ”Jäätiköt sulaa!”

”Mitä sinä höpötät?”

”Sammuta!”

”Mitä ihmettä...”

Äiti ei ehtinyt sanoa muuta. Minä irrotin turvavyön, kumarruin penkkien väliin ja väänsin avaimen pois virtalukosta. (Linna 2017, 21–22.)

Pingviinit käynnistävät Katrissa samantapaisen reaktion kuin mitä tutkija Marie Eaton (2012, 1, 4) kuvaa Meksikonlahden öljyturmakuvien aiheuttaneen niitä katselleissa ihmisissä. Hänen mukaansa kuvat herättävät ymmärryksen siitä, että jokainen öljyonnettomuudessa vahingoittunut eläin todistaa planeettamme elämän haurautta. Katri kohtaa siis koko planeettaa koskevan hädän, ja hänen mielensä järkkyy niin, etteivät pingviinit enää erotu kuvitelmaksiksi, vaan niistä tulee todentuntuisia neuvonantajia aikuisten sijaan. Eatonin käyttämää termiä lainaten Katri kärsii ympäristösurusta (*environmental grief*).

Aikuisten ymmärtämättömyys ja välinpitämättömyys herättävät Katrissa suuttumusta aivan kuten Jujussa ja Aatoksessa teoksessa *Näkymätön myrsky*. Hän joutuu toistuvasti ojentamaan äitiään, tämän miesystävää ja opettajaansa, jotka elävät kuin mitään erikoista ei tapahtuisi. Aikuisten ymmärtämättömyys ilmenee esimerkiksi seuraavassa Katrin opettajan reaktiossa:

”Sinä taidat miettiä aika paljon niitä ympäristöasioita”, Silja-ope kysyi.

”Joo”, minä vastasin. Varsinkin hiilidioksidia.”

”Ei sinun ikäisesi tarvitse vielä surra sellaista”, Silja-ope sanoi. ”Aikuisten kuuluu huolehtia, että lapsilla on turvallinen maailma.”

”Joo”, minä vastasin.

Silja-ope taputti minua kauniilla kädellään olalle. Aikuiset luulee, että kun asioista puhutaan, niin ongelmat on hoidettu. Ne elää tässä ja nyt. Ne ei pysty ymmärtämään sukupuuttoaaltoja ja ilmaston lämpenemistä, kun ne tietää ettei sellaiset asiat ehdi loppua niiden omana elinaikana.

”Yritä keskittyä”, Silja-ope sanoi ja siirtyi seuraavan oppilaan luokse. (Linna 2017, 86–87.)

Linnan teos tarjoaa Katrin tunteista, teoista ja aikuiskontakteista ponnahtavia virikkeitä lasten ilmastovastuun kantamisen pohdintaan. Vaikka sitä lukevat pääasiallisesti alakouluikäiset, se voi kehittää myös aikuisten ekologista luku-

taitoa. Erityisesti se tarjoaa näkökulman siihen, miten raskaaksi lapsi voi kokea ilmastotaakan, jos ei saa tukea aikuisilta. Katri näyttäytyy teoksen maailmassa jopa ilmastoylisuorittajana, niin antautunut hän on maapallon pelastamiseen. Toisaalta hän on niin yksin, että on menettänyt suhteellisuudentajunsa. Katri edustaa fiktiivisenä henkilöahmona lasta, joka tarvitsee rinnalleen sekä ilmastouhkan että lapsen tunteet tosissaan ottavan aikuisen. Eatonin mukaan faktat eli informaatio ympäristötuhoista eivät yksin riitä, vaan asioita täytyy prosessoida sekä faktojen että tunteen tasoilla. Suru pitää voida jakaa, ja siihen täytyy saada tukea. Muutoin vaarana on lamaannus ja burnout. (Eaton 2012, 10.)

Pihkala on pohtinut, miten lasten ja nuorten kanssa tulisi puhua ilmasto-kriisistä. Hänen mukaansa ongelmia pitäisi käsitellä riittävällä vakavuudella, mutta kuitenkin niin, että ”draaman kaari vie kohti voimaantumista” (Pihkala 2017, 11). Pihkalan mukaan ilmastomuutos on niin sanottu *viheliäinen ongelma*, johon ei ole yksinkertaista ratkaisua ja jolla on psykologisia vaikutuksia. Kuitenkin vasta 2010-luvulla tunnekasvatus ja tunnetaidot ovat alkaneet tulla näkyvämmiin mukaan kasvatuskäytäntöihin. (Pihkala 2019, luku 2.) Kasvatustieteilijöiden mukaan ilmastokasvatukseen liittyy sama ratkaisemattomuuden ongelma.⁵ Kasvatustieteessä on mallinnettu holistista asioiden vyyhtiä, joka on otettava huomioon ilmastokasvatuksesta puhuttaessa. Tässä mallinnuksessa tunteilla on tärkeä osa: kasvattajan vastuulla on luoda positiivinen toivon ilma-
piiri faktoista huolimatta. (Cantell et al. 2019, 717–722.)⁶

Pihkalan mukaan ympäristökasvatuksen ja -psykologian tutkimuksissa on arvioitu liiallinen optimismi epäuskottavaksi. Realistisuuden, tunteiden huomioimisen, osallistamisen ja voimaannuttamisen olisi löydettävä tasapaino. (Pihkala 2017, 3.)⁷ Esimerkiksi Verlie tekee eron toivon ja optimismin välille. Optimismi on varmuutta, että asiat sujuvat hyvin, kun taas toivo on lähellä huolta, koska se pohjautuu epävarmuuteen. Optimisti ei tee asioita, vaan uskoo kaiken menevän hyvin. Toivo kannustaa työskentelemään paremman tilanteen saavuttamiseksi. Verlien mukaan suru on välttämätöntä toivon kannalta, se on olennainen osa toivomista. (Verlie 2019, 757–760; ks. myös Eaton 2012, 9, 14.)

Käsitlemieni teosten lapsihenkilöt, Juju, Aatos, Ellan luokka ja Katri, ovat ilmastovastuunkantajia. Vastuu nousee keskeiseksi jokaisessa teoksessa: henkilöahmot tekevät ilmastotekoja, ja teot suhteutetaan teoksissa henkilöahmojen saamaan tukeen. Asioita tehdään yhdessä, kuten Parvelan sekä Pelttarin ja Kunnaksen teoksissa, ja yhdessä tekemisen tärkeys nousee esiin metatasollakin. Tai sitten vastuuta käsitellään suhteessa lapsihenkilöön taakana, jota kannetaan yksin. Ekologisen lukutaidon näkökulmasta keskeistä on ilmastotekojen tärkeys ja lapsihenkilöahmojen saama tuki tai sen puute.

Käsitlemissäni teoksissa vastuu ja siihen liittyvä lapsihenkilöiden toiminnallisuus ja aktiivisuus rinnastuvat lastenkirjallisuudessa tyypilliseen toiminnallisuuteen ja aktiivisuuteen. Esimerkiksi saduissa lapset esitetään ylivoimaisia esteitä ylittävinä ja totunnaisia sääntöjä rikkovina urheina sankareina. Tarkasteleman teokset herättävät kuitenkin kysymyksen, onko ilmastoaiheisen

lastenkirjan lapsihenkilö sittenkään verrattavissa sankariin. Miten henkilöiden toiminnallisuus tulisi ymmärtää suhteessa globaaliin ilmastomuutokseen? Pitäisikö ilmastoaiheinen lastenkirjallisuus nähdä poikkeuksellisenä ilmiönä kaunokirjallisuuden kentällä, koska se heijastelee globaalia ja osin ratkaisemattonta ongelmayıhteä, joka on jatkuvasti läsnä todellisuudessa?

Teokset saattavat siis herättää kysymyksen, onko Jujun, Aatoksen, Katrin ja Ellan luokan oppilaiden osoittamassa ilmastotoiminnallisuudessa mukana liioiteltuakin aktiivisuutta. Onko ilmastotekoja tekevä sankari yksinomaan tavoiteltava esikuva, ja missä kulkee raja, jonka ylitys voi merkitä uupumista? Katrin ilmastoaktiivisuus korostuu tulkintani mukaan ilmastotekojen ylisuorittamisena, ja samalla nostetaan esiin, millaiseen psyykkisesti vaaralliseen tilanteeseen henkilö ajautuu toimiessaan liian yksin. Eatonin (2012, 13) mukaan ilmastomuutos ja ilmastosuru ovat luonteeltaan jatkuvia: kaikki mediat muistuttavat päivittäin erilaisista huolta aiheuttavista ympäristöasioista. Greta Thunbergin jatkuva esiintyminen mediassa ja sen uhriksikin joutuminen sekä kouluikäisen nuoren arkisen elämän estyminen ovat yksi esimerkki siitä, että ilmastotekoja on vaikeaa olla suorittamatta vuorokaudet läpeensä. Tämä reaali maailman tosiasia tekee ilmastoaiheisesta lastenkirjallisuudesta tärkeän osan kasvavien lasten elämää. Tulkitsenkin käsittelemieni teosten herättelevän myös aikuisten lukijoiden ja kirjailijoiden ekologista lukutaitoa: ne kiinnittävät huomiota lastenkirjallisuuden erityiseen haasteeseen tarjota ilmastouhan alla eläville nuorille lukijoille vertaistukea ja tunnetasolle ulottuvia selviytymiskeinoja (ks. myös Aerila et al. 2013, 44–47; Pussinen 2022).

Ihmisen ja muunlajisen eläimen suhteesta lastenkirjoissa

Ilmastovastuun lisäksi toinen tärkeä teema lastenkirjoissa on ihmisten ja muunlajisten eläinten suhteen esittäminen. Ihmisten ja muunlajisten eläinten kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen viitataan monilajisuutena (Jääskeläinen et al. 2021, 7). Ella Vihelmaa (2015, 29–33) korostaa lajienvälisyyttä yhtenä yhteiskunnan avainkysymyksistä. Monilajisuuden tutkiminen on osa monitieteisen posthumanistisen paradigman kehitystä. Posthumanistinen ajattelu on tuonut ei-inhimilliset olennot tutkimuskohteeksi uudella tavalla (Peltola 2021, 403). Sen ytimessä ovat kysymykset, miten ihminen asettuu suhteessa muihin ihmisiin ja kaikkeen muuhun planeetallamme olevaan sekä miten antroposentrisestä ajattelusta pitäisi irrottautua? Posthumanismi toimii sateenvarjokäsittelenä, jonka alle sijoittuvat kysymykset ja näkökulmat auttavat navigoimaan nykyisten suurten muutosten keskellä. (Pennycook 2018, 1–6; Lummaa 2011, 190.)

Tarkastelen seuraavaksi ihmisten ja muunlajisten eläinten suhdetta kolmessa kaunokirjallisessa teoksessa. Johanna Lumpeen kirjoittamassa ja kuvittamassa kuvakirjassa *Viidakon väki ja suuri muutto* eläimet esitetään inhimillistettyinä: eläimet toimivat, ajattelevat ja puhuvat kuin ihmiset, ja niitä pyritään

*Käsitlemäni teokset kiinnittävät huomiota
lastenkirjallisuuden erityiseen haasteeseen tarjota
ilmastouhan alla eläville nuorille lukijoille vertaistukea ja
tunnetasolle ulottuvia selviytymiskeinoja.*

ymmärtämään ihmisen lähtökohdista (ks. Pennycook, 76–77). Teosta voi kutsua eläinfantasiaksi, joka on lasten- ja nuortenkirjallisuudelle tyypillinen laji. Laakso kiinnittää huomiota siihen, miten kaunokirjallisia eläimiä persoonallistetaan ja miten moniulotteisia subjekteja niistä luodaan (Laakso 2011, 235, 239).

Lumpeen kuvakirjassa eläimet inhimillistetään ja persoonallistetaan käyttämällä niistä persoonapronominia 'he'. Eläimillä on erisnimet, vaikka niihin viitataan myös lajinimityksillä 'kirahvi', 'seepra', 'kana' ja 'kissa'. Antropomorfistinen piirre on sekin, että eläimet reagoivat asioihin kognitiivisesti ja mentaalisesti ihmisten tavoin: ne esimerkiksi "toteavat", "intoilevat", "nautiskelevat", "harmittelevat", "kauhistelevat" ja "hätääntyvät". Ne myös tekevät samoja asioita kuin ihmiset ja ovat lauseen subjekteja ja toimijoita: rakentavat talon ja lautan, säntäilevät ja sähläävät. Eläimet myös omaksuvat inhimillisen kulttuurin sääntöjä ja konventioita. Ne esimerkiksi tietävät, että talossa on savupiippu, ovia, ikkunoita, viemäreitä ja piha ja että taloissa asutaan tavalla, jota kutsutaan kotona olemiseksi (ks. Jääskeläinen et al. 2021, 10, 18; Herlin 2021, 219–227). Kornelius-kirahvi, Raita-seepra ja Kanaemo osaavat rakentaa luontoa ja rakennettua ympäristöä yhdistelevän rakennuksen ja niistä tulee kaupunkilaisia. Eläimet esitetään faabelin lajipiirteitä muistuttavalla tavalla ihmisten allegorioina siinä mielessä, että teoksessa kuvatut ongelmat, kuten kuivuus, tulvat, metsäpalot ja kaupungistuminen, ovat myös ihmisten ongelmia. Tullessaan viidakosta kaupunkiin eläimet asettuvat ihmisten rakentaman kaupunkiympäristön kaltaiseen tilaan, vaikka siellä elääkin vain eläimiä (ks. Laakso 2011, 235).

Lumpeen teoksessa eläimet reagoivat ilmastokatastrofiin ja kokevat ilmastopakolaisuuden. Linda Bondestamin kuvakirja *Elämäni pohjalla* kertoo puolestaan uhanalaisesta sammakkoeläinlajista. Päähenkilönä on aksolotli, joka toimii tarinan minäkertojana, ihmisen kaltaisena ajattelevana ja tuntevana toimijana. Se "heittäytyy vapaaseen pudotukseen", "viihtyy" ja tuntee itsensä yksinäiseksi, koska on niin harvinainen. Samoin kuin eläimet Lumpeen kuvakirjassa, aksolotli osallistuu ihmismaailman kulttuuriseen kontekstiin: se

käy koulua, keräilee tavaroita ja pyyhkii niistä leviä (pölyjä), katselee elokuvia ja kuuntelee musiikkia. Elokuvien katselu ja musiikin kuuntelu tulevat mahdolliseksi ihmisten heittäessä vanhoja kännyköitään järveen, aksolotlin kotiin.

Aksolotlin tarinan rinnalla kulkee ilmastonmuutoksen teema köntysten (eli ihmisten) järveen heittämien roskien kautta sekä lähinnä kuvituksen tasolla ilmenevänä ekokatastrofina. Roskista on tullut osa vedessä elävien luontaista ympäristöä. Vaikeiden asioiden käsittely toteutuu kuvakirjoissa usein kuvatasolla; niiden ansiosta lapsille tarjoutuu mahdollisuus käsitellä tunteita, opetella empatiaa ja omaksua muutenkin elämässä vaadittavia taitoja haastavien tilanteiden ja asioiden kohtaamista varten (Moya Guijarro et al. 2021, 3).

Aksolotlin ja köntysten vastakkainasettelu ja toisaalta rinnakkaisuus limittyvät teoksen kuvituksessa. Rinnakkaisuus toteutuu myös aksolotlin koulunkäynnin kehyksessä. Koulussa aksolotli oppii lajistaan: ”tiikerisalamanterit ja aksolotlit ovat pyrstösammakoita, jotka kuuluvat myyräsalamantereiden sukuun”. Voidaankin sanoa, että Bondestamin teoksessa kuvitus ”voimistaa ja fyysistää tarinan luomat mielikuvat” (Launis 2001, 69; ks. myös Heikkilä-Halttunen 2010, 10–11). On siis luettava myös kuvia (ks. Happonen 2020, 247; Moya Guijarro et al. 2021, 2), jotka muodostavat tekstin kanssa multimodaalisen kokonaisuuden. Juuri kuvat korostavat ihmisten ja muunlajisten eläinten välisen suhteen keskeytyttä Bondestamin teoksen kokonaisuudessa.⁸ Se, että teksti- ja kuvatasoilla on teoksessa hieman erilaiset tehtävät, jättää kiinnostavasti lukijalle tarpeeksi tilaa täydentää teoksen merkityksiä (ks. Nikolajeva et al. 2006, 17).

Suurin ero *Elämäni pohjalla* ja *Viidakon väki* -teoksissa on se, että jälkimmäinen lähtee liikkeelle antropomorfismista. *Elämäni pohjalla* pyrki sen sijaan kuvituksen avulla luomaan rinnakkaisen todellisuuden suhteessa tekstuaaliseen tasoon. Kuvituksen luomassa todellisuudessa, joka implikoi kriittistä asennoitumista ihmisten toimintaan, pyritään luomaan keinoja etäännyttä selkeästä ihmislähtöisyydestä. Kuvituksen kautta ihminen esitetään toisena, ulkopuolisena (ks. Laakso 2011, 240). Ihmiseen viitataan tekstuaalisellakin tasolla negatiivisävytteisellä, toiseutta korostavalla sanalla ’köntys’. Kuitenkin vasta kirjan kuvituksessa ihmiset esitetään varsinaisesti vesistön roskaajina. Kuvituksessa käy kirjan loppupuolella ilmi myös se, että tsunami huuhtoo köntykset mukaansa ja upottaa heidän kaupunkinsa.

Laakso nostaa esiin tärkeän seikan pohtiessaan antropomorfismia suhteessa moraaliin. Antropomorfismia on toisaalta vältelty sen ihmiskeskeytyden vuoksi, toisaalta se ohjaa ajatukset ihmisiä ja muita eläimiä yhdistäviin tekijöihin. Antropomorfismi voikin Laakson mukaan toimia retorisenä keinona silloin, kun se kiinnittää huomion muunlajisten eläinten samastuttavuuteen. Mahdollisimman vähän inhimillistetty eläin, ”tieteellisesti observoitu” ja dataksi muutettu, ei soveltuisi kaunokirjallisuudessa käytettäväksi; se ei herättäisi suojelun tarvetta. Laakso näkeekin eläinten olevan lasten ympäristökasvatuksessa olennaisia, koska ne herättävät tunteita ja empaattista asennoitumista. (Laakso 2011, 243–244; ks. myös Heikkilä-Halttunen 2010, 13; Peltola 2021, 420–422.)

Huomio on tärkeä myös tarkasteltaessa teoksia *Elämäni pohjalla* ja *Viidakon eläimet* ekologisen lukutaidon näkökulmasta. Yleisesti ottaen eläimet ovat olleet ihmisen historiassa näkymättömiä ja sivuroolissa (ks. esim. Jääskeläinen et al. 2021, 7–8). Käsittelemäni teokset vahvistavat lukijoiden ekologista lukutaitoa kiinnittämällä huomiota ilmastonmuutokseen ja tekemällä näkyväksi ihmisen toimintaa ja sen seurauksia sekä inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteita. *Elämäni pohjalla* keskittyy uhanalaiseen eläinlajeihin ja ohjaa pienenkin kirjan katselijan huomaamaan, miten paljon ihmiset vaikuttavat vedenalaiseen elämään roskaamalla. Teoksessa *Viidakon väki ja suuri muutto* eläinten ilmastopakolaisuus tulee näkyväksi lukijoille. Tämä on tärkeää ympäristöstä huolehtimisen ja ilmastonmuutoksen ehkäisyn kannalta: siitä, mikä nähdään, voidaan myös pitää huolta. Näin ollen kuvakirja on lapselle myös ”oppimisen väline” (Heikkilä-Halttunen 2010, 10). Kummatkin teokset avaavat pienillekin lukijoille sopivasti annosteltuja näkökulmia niihin ilmasto-ongelmiin, joiden keskellä elämme.

Antropomorfismiin liittyvät näkökulmat avautuvat myös Kirsti Ellilän proosateoksessa *Majavakevät*. Teoksen päähenkilö on kaksitoistavuotias Kolumbiasta adoptoitu Hilla, joka puolustaa majavien oikeuksia ja joutuu samalla kohtaamaan ongelmia siinä, miten häneen suhtaudutaan pienessä yhteisössä – hän on kolumbialaisen taustansa lisäksi vielä kouluikäinen. Kyläyhteisössä on mies, joka haluaa tuhota majavien padon, koska ne tuhoavat hänen metsäänsä. Aluksi Hillan vanhemmatkin nimittävät majavia tuhoeläimiksi ja perustelevat Hillalle majavien ongelmallisuutta maanomistajien taloudellisten tappioiden nojalla. Hillalle majavat ovat ystäviä, jotka ovat tulleet muualta niin kuin hänkin.

Majavakevät on atoisa ihmisen ja muunlajisen eläimen suhdetta tarkastellessa, koska siinä Hilla tulee hieman maagisrealistisellakin tavalla osaksi hoivaamiensa majavien yhteisöä. Kun hän käy läheisellä lammella seuraamassa majavien touhuja, hän kuvittelee niiden reagoivan itseensä esimerkiksi tulemalla häntä lähelle ja tuijottamalla. Vähän myöhemmin majava myös ”ääntelee käheästi kuin selittäen jotain” (Ellilä 2012, 48, 93). Hilla kuvaa sanallisesti muunlajisen eläimen mielentilaa ja intentiota, tässä pyrkimystä kiinnittää Hillan huomio (ks. Harjunpää 2021, 43). Hilla aavistelee toiselle pariskunnan majavista tapahtuneen jotakin pahaa ja tulkitsee äännähäntelyn avunpyynnöksi. Muitakin vastaavia kohtia teoksessa on. Ainoassa kursivoidussa kohdassa Hilla tulkitsee majavan ajatuksia ja rinnastaa oman kohtalonsa niiden kohtaloon:

Se oli hänen toteemieläimensä. Hän suojelisi sitä, ja se suojelisi häntä. Hänestä tuntui, että majava kuuli hänen ajatuksensa. He olivat hengenheimolaisia. *Sinun todellinen kotisi on täällä, meidän luonamme*, se tuntui sanovan. *Meidän vuoksemme sinut tuotiin Kolumbiasta Suomeen.* (Ellilä 2012, 32.)

Aluksi Hilla viettää aikaansa vedessä seisten ja tarkkaillen majavien pesän suuaukkoa. Vähitellen metamorfoosi saa yhä enemmän jalansijaa: Hillan varpaiden väleihin kasvaa poimut, hän alkaa syödä samanlaista ruokaa kuin majavat ja

viihtyä kylmässä vedessä. Lopulta häntä ei hänen uudessaan erota majavasta. Koska hän on vakuuttunut siitä, että toisella majavapariskunnan puolisoista on jokin hätä, hän lopulta ui sisään majavien pesään ja huomaa toisen majavista haavoittuneen, sillä sitä on ammuttu. Hän pystyy kommunikoimaan majavien kanssa ja parantamaan majavan. Tässä vaiheessa terveestä majavapuolisosta tulee lauseen subjekti, joka kommunikoi Hillan kanssa.⁹

Majavakevät yhdistelee realistista kerrontaa ja fantastisia elementtejä. Hillan majavamaisuus ei vaikuta teoksen kontekstissa epäuskottavalta, sillä se on vahvasti sidoksissa ekologisiin motiiveihin – Hillan haluun suojella majavia ja teoksen korostamaan ihmisen ja eläimen suhteeseen. *Majavakevät* avaa post-humanistisen kehysten osaksi lastenkirjallisuutta. Teoksessa pyritään Hillan kokemusten ja tekojen kautta kuvaamaan lajien välistä kohtaamista muuttamalla majavaksi, omaksumalla sen ruokailutottumuksia, ruumiin lämpöä ja rakennetta sekä elintapoja ja -ympäristöä.

Ekologisen lukutaidon näkökulmasta teos välittää ajatuksen, että ihmisen ja muunlajisen eläimen suhdetta on mahdollista tarkastella kielenä ja kommunikaationa: kyky käyttää kieltä ei ole vain ihmisen etuoikeus (ks. Peltola 2021, 406–413; Pennycook 2018, 74). Hilla ymmärtää olevansa osa suurempaa ekosysteemiä ja kokee siksi vahvasti majavia uhkaavan vaaran ja niiden kärsimyksen. Uhkaavasta vaarasta tulee myös häntä itseään koskettava asia, josta hän on vastuussa. Ekologinen lukutaito merkitsee Ellilän teosta lukiessa kykyä ymmärtää ihmisen toiminnan vaikutukset majavan elinympäristössä. Tässä mielessä teos muistuttaa teosta *Elämäni pohjalla*, joka avaa ihmisen toiminnan vaikutuksia aksolotlin elinympäristössä. *Majavakevässä* on läsnä myös vastuunkannon teema samaan tapaan kuin Linnan teoksessa *Isän luokse*. Hillakin tuntee ahdistusta majavia uhkaavan vaaran vuoksi ja tekee omatoimisesti ja aluksi aivan yksin ympäristötekoja pelastaakseen ne.

Lopuksi: ekologinen lukutaito

Lummaa (2011, 194) sanoo luontoon liittyvän kuvittelun merkityksen kasvavan tulevaisuuden maailmassa. Artikkelissani olen tarkastellut kuutta 2000-luvulla julkaistua ympäristö- ja ilmastoaiheista lastenkirjaa. Ensin käsittelin sitä, miten aineistossani nousee esiin kysymys lapsihenkilöistä ilmastovastuunkantajina. Toiseksi tarkastelin ihmisen ja muunlajisen eläimen suhteen esittämistä. Tavoitteenani on ollut selvittää, millaista ekologista lukutaitoa teokset voivat lukijassaan kehittää ja edistää. Tarkemmin sanottuna lähtökohtanani toimi kysymys, millaisiin ilmastonmuutokseen ja sen seurauksiin sekä inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteisiin liittyviin seikkoihin aineistoni kaunokirjallisuus herättelee lukijoitaan. Kuvittelu ja luova asennoituminen ympäristöön ja muunlajisiin ovat tarkastelemissani teoksissa avainasemassa.

Ilmastovastuunkannon kysymyksiin liittyen tarkastelin Mikko Pelttarin ja Jenna Kunnaksen teosta *Näkymätön myrsky*, Martti Linnan teosta *Isän luokse* sekä Timo Parvelan teosta *Ella ja kaverit hiilijalanjäljillä*. Pelttarin ja Kunnaksen teoksessa *Näkymätön myrsky* keskeiseksi osoittautui ekologisen lukutaidon kannalta kuvitella uudenlainen varjeleva ja hyötynäkökulmaa väistävä suhde ympäristöön. Toinen merkittävä teema niin tässä kuin Parvelankin teoksessa on yhdessä tekemisen korostuminen ja aikuisten lapsille tarjoama tuki. Parvelan teoksessa *Ella ja kaverit hiilijalanjäljillä* kuvataan yhdessä tekemisen voimaa ympäristön hyväksi. Ekologisen lukutaidon näkökulmasta on tärkeää, että luokan yhdessä tekemät pienetkin ilmastoteot tuodaan esiin.

Linnan teoksessa *Isän luokse* kuvitellaan todellisuus, jossa aikuiset ottavat lasten tarpeet ja visiot tosissaan. Tämä toteutuu teoksessa negaation kautta eli kuvaamalla Katrin yksinäisiä ilmastotekoja ja liiallista vastuun taakkaa. Ekologisen lukutaidon näkökulmasta Linnan teoksen voi ajatella kehittävän aikuislukijoiden ekologista lukutaitoa: se auttaa ymmärtämään, miten lapsi kokee ilmastotaakan, jos ei saa sen kantamiseen tukea aikuisilta. Käsittelemäni teokset kiinnittävät huomiota lastenkirjallisuuden erityiseen haasteeseen tarjota ilmastouhan alla eläville nuorille lukijoille vertaistukea ja tunnetasolle ulottuvia selviytymiskeinoja. Esitin, että tarkastelemani teokset haastavat lapsille kirjoittavan aikuisen harjoittamaan ekologista lukutaitoaan siten, että lapsihenkilöiden toiminnallisuus ja aktiivisuus pysyisivät lapsille suunnatuissa ilmastokirjoissa kohtuullisissa raameissa.

Edellisten lisäksi käsittelin Linda Bondestamin ja Johanna Lumpeen kuvakirjoja *Elämäni pohjalla* ja *Viidakon väki ja suuri muutto* sekä Kirsti Ellilän teosta *Majavakevät*. Esitin, että ekologisen lukutaidon näkökulmasta katsottuna niissä kannustetaan lukijoita asennoitumaan empaattisesti muunlaisia kohtaan ja kuvittelemaan inhimillisen ja ei-inhimillisen rajojen purkautumista aina kielen tasolle saakka. Ekologinen lukutaito merkitsee näissä teoksissa kykyä huomata muunlaisten eläinten tukala tilanne tulvien ja maastopalojen keskellä, eläytyä niiden kokemusten näkökulmasta ilmastopakolaisuuteen sekä ymmärtää ihmisen toiminnan vaikutuksia aksolotlin ja majavan elinympäristöissä. Kiinnitin lisäksi huomiota siihen, miten *Elämäni pohjalla* -teos pyrkii paitsi tekstuaalisuutensa, myös kuvituksensa avulla, tavoittamaan keinoja irrottautua selkeästi ihmislähtöisyydestä. Ihmislähtöisyydestä irtautumisen kielelliset ja kuvalliset keinot kaunokirjallisessa teoksessa, olipa sitten kyse runoudesta tai lastenkirjallisuudesta, ovat kiinnostava jatkotutkimuksen aihe.

Viitteet

1 Sydämellinen kiitos Munkkiniemen kirjaston Tuija Lassilalle, jonka asiantuntemuksen ansiosta sain laajennettua

artikkeliin suunnittelemaani aineistoa. Lasten- ja nuortenkirjallisuuteen erikoistuneen kirjastohenkilökunnan laajan tietämyksen

soisi saavan osakseen laajempaa arvostusta. Rajaan tarkastelun ulkopuolelle lapsille suunnatun runouden ja tietokirjat.

2 Olen valinnut eri käsitteiden (esim. monilajinen, toislajinen, toisenlajinen) joukosta muunlajisuuden viittaamaan ihmisen ja eläimen suhteeseen, sillä monilajisuudesta ja toisenlajisuudesta puhuminen sekoittuu helposti kieli- ja kirjallisuustieteen käsitteisiin, joilla viitataan eri tekstilajien välisiin suhteisiin. Ks. käsitteistä tarkemmin Vihelmaa 2021.

3 Aina tuki ei tule aikuisilta vaan eläimiltä, jotka ovat lastenkirjoissa usein tärkeässä roolissa (ks. esim. Heikkilä-Halttunen 2010, 13). Esimerkiksi Tiina ja Marjo Nygårdin pienille lapsille suunnatussa kuvakirjassa *Hulivili ja oikkuileva ilmasto* (2020) Hulivili tulee tietoiseksi ilmastomuutoksesta etanan opastamana ja ryhtyy toteuttamaan ilmastotekoja omassa arjessaan.

4 Ella-kirjojen kaksitahoisesta puhutellusta ks. Haponen 2020, 209.

5 Ilmastokasvatus on ympäristökasvatuksen osa-alue ja pitää sisällään ilmastomuutosta käsittelevän oppimisen ja opetuksen. Ks. Cantell et al. 2020, 1. luku.

6 Ilmastokasvatuksen polkupyörämallinnus koostuu esimerkiksi sellaisista

osista kuin tulevaan orientoituminen, tieto, identiteetti, arvot, tunteet, toivo, toiminta ja ajattelutaidot.

7 Pihkala suosii erilaisten tietoa, toimintaa ja tunnetta integroivien toimintatapojen hyödyntämistä. Tällaisia ovat esimerkiksi taideperustainen ympäristökasvatus ja arkiset rituaalit. (Pihkala 2017, 9–10.) Myös Eatonin (2012, 10–12) mukaan ympäristösuurin purkamisen taiteen ja rituaalien väyliä pitkin on hyvä keino.

8 Kuvakirjan kuvien, tekstin ja taiton suhteesta ks. myös Ylimartimo 2001.

9 Ks. myös Vihelmaan lisensiaatintyö (2018). Kiinnostava kysymys, jota ei ole mahdollista käsitellä tämän artikkelin puitteissa, on se, millaista olisi fiktiivinen ja ei-inhimillistä lähestyvä kieli. Esimerkiksi Vinciane Despret on tutkinut fiktion keinoin, millaista olisi kieli, jossa ”intentionaalinen ja kontrolloiva subjekti ja toimijuudesta riisuttu objekti eivät erotu yksiselitteisesti toisistaan” ja jossa subjekti ”ei koodaa yksittäistä tekijää vaan antaa aina muodon myös yksilön taustalla vaikuttavalle joukolle” (Peltola 2021, 409–410). Myös Vihelmaa (2015, 33) on tutkinut aihetta mallintamalla kiinnostavasti lajienvälisen kääntämisen periaatteita.

Aineisto

Bondestam, Linda 2020. *Elämäni pohjalla. Yksinäisen aksolotlin tarina. (Mitt bottenliv – av en ensam axolotl, 2020.)* Suom. Maarit Halmesarka. Kuvitus: Linda & Milja Bondestam. Helsinki: Teos & Förlaget.

Ellilä, Kirsti 2012. *Majavakevät*. Kuvitus: Kirsi Haapamäki. Hämeenlinna: Karisto.

Linna, Martti 2017. *Isän luokse*. Espoo: Myllylahti.

Lumme, Johanna 2019. *Viidakon väki ja suuri muutto*. Helsinki: Otava.

Parvela, Timo 2019. *Ella ja kaverit hiilijalanjäljillä*. Kuvitus: Mervi Lindman. Helsinki: Tammi.

Peltari, Mikko 2019. *Näkyvätön myrsky*. Kuvitus: Jenna Kunnas. Helsinki: Otava.

Kirjallisuus

- Aerila, Juli-Anna & Marjaana Soininen 2013. Fiktiivinen kirjallisuus nuoren kasvun tukijana ja kulttuurienvälisen kasvun välineenä. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 10(2), 43–59.
- Cantell, Hannele, Sakari Tolppanen, Essi Aarnio-Linnanvuori & Anna Lehtonen 2019. Bicycle model on climate change education: presenting and evaluating a model. *Environmental Education Research* 25(5), 717–731. DOI: 10.1080/13504622.2019.1570487.
- Cantell, Hannele, Essi Aarnio-Linnanvuori & Sirpa Tani 2020. *Ympäristökasvatus. Kestävän tulevaisuuden käsikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Eaton, Marie 2012. Environmental Trauma and Grief. Curriculum for the Bioregion Initiative. https://d320goqmya1dw8.cloudfront.net/files/bioregion/sustain_contemp_ic/essays/environmental_trauma_grief.docx (12.2.2022).
- Happonen, Sirke 2020. Kirjallisuus. Teoksessa *Suomen kieli ja kirjallisuus koulussa*. Toim. Liisa Tainio, Maria Ahlholm, Satu Grünthal, Sirke Happonen, Riitta Juvonen & Sara Routarinne. Suomen ainedidaktisen tutkimusseuran julkaisuja. Helsingin yliopisto, kasvatustieteellinen tiedekunta, 207–259.
- Harjunpää, Katariina 2021. Eläin kielellisen vuorovaikutuksen osallistujana: Miten lemmikin toimintaan vastataan puheella? Teoksessa *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä*. Toim. Rea Peltola, Anni Jääskeläinen & Katariina Harjunpää. Helsinki: SKS, 41–95. DOI: 10.21435/skst.1474.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2010. *Minttu, Jason ja Peikonhäntä. Lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista*. Helsinki: Avain.
- Herlin, Ilona 2021. Eläin eduskunnassa. Teoksessa *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä*. Toim. Rea Peltola, Anni Jääskeläinen & Katariina Harjunpää. Helsinki: SKS, 185–265. DOI: 10.21435/skst.1474.
- Jääskeläinen, Anni, Ilona Herlin & Katariina Harjunpää 2021. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä. Teoksessa *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä*. Toim. Rea Peltola, Anni Jääskeläinen & Katariina Harjunpää. Helsinki: SKS, 7–29. DOI: 10.21435/skst.1474.
- Laakso, Maria, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.) 2011. Johdatus lasten- ja nuortenkirjallisuuden luontoon. Teoksessa *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Toim. Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen. Helsinki: SKS, 9–28.
- Laakso, Maria 2011. Kirjallinen korppi. Eläimen esittäminen Jukka Parkkisen romaanissa Korppi ja kumppanit. Teoksessa *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Toim. Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen. Helsinki: SKS, 234–245.
- Launis, Mika 2001. Kuvituksen tutkimus, taiteen funktio ja identiteetti. Teoksessa *Tutkiva katse kuvakirjaan*. Toim. Kaisu Rättyä & Raija Raussi. Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutin julkaisuja 23. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 57–77.
- Lummaa, Karoliina 2011. Ekokritiikki – eväitä kirjalliselle luontoretelle. Teoksessa *Kirjallisuus liikkeessä. Lajeja, käsitteitä, teorioita*. Toim. Satu Kiiskinen & Päivi Koivisto. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 2011, 183–195.
- Moya Guijarro, Arsenio Jesús & Eija Ventola 2021. Picture Books, Gender and Multimodality. Teoksessa *A Multimodal Approach to Challenging Gender Stereotypes in Children's Picture Books*. Eds A. Jesús Moya Guijarro & Eija Ventola. New York: Routledge, 1–20. DOI: 10.4324/9781003145875.
- Nikolajeva, Maria & Carole Scott 2006. *How Picturebooks Work*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9780203960615.
- Orr, David W. 1992. *Ecological Literacy: Education and the Transition to a Postmodern World*. Albany: State University of New York Press.

- Peltola, Rea 2021. Ihmiskieli ja elämyys. Teoksessa *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä*. Toim. Rea Peltola, Anni Jääskeläinen & Katariina Harjunpää. Helsinki: SKS, 401–439. DOI: 10.21435/skst.1474.
- Pennycook, Alastair 2018. *Posthumanist Applied Linguistics*. London & New York: Routledge. DOI: 10.1093/applin/amw016.
- Pihkala, Panu 2017. Kuinka käsitellä maailman ongelmia? Traagisuus ja toivo ympäristökasvatuksessa. *Ainedidaktiikka* 1(1), 2–15. DOI: 10.23988/ad.v1i1.65801.
- 2019. Ilmastokasvatus ja tunteet. Ympäristötunteiden käsittely kasvatuksessa ja opetuksessa: kolmiportainen malli. *Toivoa & Toimintaa* -blogi. <https://toivoajatoimintaa.fi/ilmastokasvatus-ja-tunteet> (12.2.2022).
- Pussinen, Tiia 2022. ”Mutta enää kilpikonnat eivät hymyile. Ne itkevät paljon.” Ympäristötunteita suomalaisessa lastenkirjallisuudessa. Pro gradu. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202202161300>.
- Seutu, Katja 2019. ”Ihmiset elävät ja nukkuvat kuolleiden puiden sisällä”. Ihmisen ja luonnon suhde uusimmassa suomalaisessa runoudessa. *Joutsen-Svanen* 2019(2020), 86–97. DOI: 10.33346/joutsen-svanen.91000.
- 2020. Ein Überblick über die Klimathematik in der Kinder- und Jugendlitteratur. Käänt. saksaksi Gabriele Schrey-Vasara. *Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehung* 52/2020, 49–54.
- Verlie, Blanche 2019. Bearing worlds: learning to live-with climate change. *Environmental Education Research* 25(5), 751–766. DOI: 10.1080/13504622.2019.1637823.
- Vihelmaa, Ella 2015. Kuusi merkitystä. Mistä lajienvälisessä kääntämisessä on kyse? *TRACE: Finnish Journal for Human-Animal Studies* 1, 24–61. <https://trace.journal.fi/article/view/48383> (10.3.2022).
- 2021. ”Muut eläimet”: toislajisia, toisenlajisia, muunlajisia? Teoksessa *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä*. Toim. Rea Peltola, Anni Jääskeläinen & Katariina Harjunpää. Helsinki: SKS, 31–37. DOI: 10.21435/skst.1474.
- Värri, Veli-Matti 2018. *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Ylimartimo, Sisko 2001. Kanssa ja lisää, vaiko ohi tai jopa vastaan? Lastenkirjan kuvittaja: myötä- ja mielikuvittelijana. Teoksessa *Tutkiva katse kuvakirjaan*. Toim. Kaisu Rättyä & Raija Raussi. Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutin julkaisuja 23. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 79–100.